

जनावरांतील खुरांचे आजार

जनावरांमध्ये होणाऱ्या विविध आजारापैकी खुरांचे आजारही त्याच्या उत्पादनक्षमतेवर परिणाम करतात. जनावरांच्या खुरांच्या रोगामुळे नुकसान होते आणि यामुळे उत्पादन व बाजारमूल्य कमी होते. यामुळे जनावरांच्या खुरांची निगा ही महत्वाची आहे. दुभत्या गाईंमध्ये लंगडण्याचे प्रकार जास्त प्रमाणात दिसतो. खुरांमधील दोषांमुळे जनावरे लंगडतात. बन्याचदा लंगडण्यामुळे जनावरांच्या संपूर्ण शरीर प्रक्रियेवरती परिणाम होऊन पशुपालकाचे आर्थिक नुकसान होते. दुभत्या जनावरांमध्ये दूध उत्पादनात घट होते. जनावराची प्रजनन प्रक्रिया बिघडते, त्याला योग्य किंमत मिळत नाही. यामुळे पशुधन व्यवसायामधील खर्च वाढतो.

खुरांच्या आजारांचे संसर्गजन्य आजार आणि खुरांना घातपात अथवा इजा होऊन झालेले आजार असे दोन प्रकार आढळतात. फुट रॅट यामध्ये दोन खुरांच्या मधल्या भागाच्या कातडीचा व कातडीखालील भागाचा दाह होतो. कातडीखालील भाग निर्जीव बनून सडतो, जखमांना दुर्गंधी येते. जनावर अचानक लंगडण्यास सुरुवात करते. जनावर खुरांना हात लावू देत नाही, हात लावल्यास तीव्र वेदना होतात. खुरांच्या मधली त्वचा गरम लागते, सुजलेली असते. जनावर एकाच जागेवर पडून राहते.

खुरांच्या कातडी भागावर गाठी वाढणे यामध्ये खुरांचा टणक भाग संपूर्ण तिथे त्वचेचा भाग सुरु होतो, तिथे फोड व गाठीची वाढ झालेली दिसून येते. या प्रकारचे विकार सहसा मागाच्या पायांवरती दिसून येतात. जनावरे थोड्या प्रमाणात लंगडण्याची लक्षणे दाखवतात. गाठीच्या भागावर दाबले असता वेदना जाणवतात. कालांतराने गाठी फुटून जंतुसंसर्ग होऊन पूतयार होतो.

नखे खुरांच्या मध्ये अतिरिक्त मांस / गाठ वाढणे यामध्ये यामध्ये दोन नख्यांच्या मधल्या जागेत अतिरिक्त मांस किंवा गाठीची वाढ होते. मांस लहान असेपर्यंत जनावर लक्षणे दाखवत नाही; मात्र कालांतराने मांस वाढून जमिनीला घासू लागते व जखमा होऊन जंतुसंसर्ग होतो. वेळीच उपचार न झाल्यास जखमेत किडे पडतात.

खुरांवर तडे जाणे यामध्ये सुरुवातीच्या काळात तडे जेव्हा वरवर असतात, तेव्हा जनावर कोणतेही लक्षण दाखवत नाही; मात्र तडे खोलवर जाऊन जिभाळाचा भाग उघडा पडल्यास जनावर तीव्र वेदना दाखवते, जखमांमध्ये जंतुसंसर्ग होतो.

जनावरांमध्ये टणक जमिनीवरील दगड गोठ्यांना ठेचा लागून खुरांमध्ये रक्त साकळणे विकार जास्त प्रमाणात आढळून येतो. मुकामार लागलेल्या खुराचा रंग लालसर पिवळा पडतो. ज्या खुरास इजा झाली असेल, त्या खुरावर जनावर वजन पेलू शकत नाही. कालांतराने मार लागलेला भाग काळा पडतो. खूर गळून पडते. खुरांच्या विकृती या मुख्यतः गोठ्यातील व्यवस्थापनातील त्रुटींमुळे होतात, तर काही विकृती या आनुवंशिक असतात. काही जनावरांमध्ये खुरांची वाढ पक्ष्यांच्या चोचीप्रमाणे होते. हा आनुवंशिक विकार आहे. यामध्ये नख्यांच्या पुढच्या भागाची लांबी वाढलेली असते, तळव्याचा भाग फुर्गीर झालेला असतो, जनावर चालताना नाचल्यासारखे वाटते, यावर कायमस्वरूपी औषधोपचार होत नाही. असे जनावर प्रजननासाठी वापरणे टाळावे. काही जनावरांमध्ये नख्यांची अतिरिक्त वाढ झालेली असते, त्या एकमेकांवर आलेल्या असतात. यावर नख्यांची वारंवार कापणी करणे हा उपचार आहे. अशी जनावरे प्रजननासाठी वापरू नयेत.

गोठ्यातील अस्वच्छता, दलदल आणि खडबडीत पृष्ठभाग या गोष्टी खुरांच्या आजारास कारणीभूत ठरतात. संसर्गजन्य आजारांचे जिवाणू हे ओलीच्या आणि दलदलीच्या भागात झपाट्याने वाढतात.

प्रतिबंधक उपाययोजना :

- जनावरांचे खूर कोरडे आणि स्वच्छ ठेवणे अत्यंत महत्वाचे आहे.
- गोठ्यातील मल-मूत्र वेळच्या वेळी साफ करावे. गोठ्यात पाणी साढू देऊ नये. सांडपाण्याची नीट व्यवस्था करावी.

प्रकाशन

महाराष्ट्र पशु व मत्त्य विज्ञान विद्यापीठ, नागपूर, संशोधन अनुदान अंतर्गत

- गोठ्यामध्ये जाड थराचे भुशश्याचे बेंडिंग तयार केले असता जनावरांच्या पायाचा संबंध शेण-मूत्राशी येत नाही, तसेच भुशश्याच्या थरामुळे खुरांची साफसफाई आपोआपच होऊन जाते.
 - खुरांच्या विकारांचे आणखी एक महत्वाचे कारण म्हणजे, जनावरांचा २४ तासांमधील उभा राहण्याचा कालावधी. गोठ्यातील वातावरण बसण्यासाठी अनुकूल असले पाहिजे, म्हणजे जनावरांच्या पायांवरील ताण कमी होईल.
 - धारा काढण्याचा कालावधी, गोठ्याची क्षमता आणि गाईची संख्या, माजावर असणे, व्यवस्थापनामधील त्रुटी इत्यादींचा परिणाम उभे राहण्याच्या कालावधीवर झालेला दिसून येतो.
 - गोठ्याच्या स्वच्छतेबरोबरच खुरांचे आणि गोठ्याचे निर्जन्तुकीकरण नियमित केल्यास खुरांचे आजार कमी होतात. जसे आपण कासेचा दाह टाळण्यासाठी टीट डिपिंग करतो, त्याचप्रमाणे फूट बांधिंग करणे खुरांचे आजार टाळण्यास अत्यंत फायदेशीर ठरते. यासाठी शुद्ध पाणी किंवा साबणाचे पाणी, तसेच जंतुनाशकाच्या पाण्याची फवारणी गोठ्यात करावी.
 - खुरांच्या आरोग्यामध्ये वेळच्या वेळी खुरे कापून घेणे हा महत्वाचा भाग आहे. खुरांच्या झालेल्या कमी-जास्त वाढीमुळे जनावरास सर्व पायांवर संतुलित भार पेलेणे कठीण जाते, त्यामुळे खुरांच्या आजारास जनावर लवकर बळी पडते.
 - खूर योग्य पद्धतीने कापणे हा खुरांच्या आजारावर प्रतिबंधात्मक उपाय आहे, उपचार म्हणूनही महत्वाचा भाग आहे.
 - खूर कापण्याचा मूळ उद्देश म्हणजे खुरांची झालेली अतिरिक्त वाढ कापून खुरे मूळ नैसर्गिक स्थितीत आणणे. प्रतिबंधात्मक उपाय म्हणून सहा महिन्यांतून एकदा खूर कापणे आवश्यक आहे.
 - खूर कापताना जनावरास शास्त्रशुद्ध पद्धतीने पाढून चारही पाय बांधून घ्यावेत. उभ्या जनावरामध्ये खूर कापणी करता येते; परंतु पाढून खूर कापणी करणे सोर्ईस्कर ठरते. जनावर व्यवस्थित बांधल्यानंतर खूर आणि तळवे स्वच्छ धुऊन पुसावेत. नख्यांची वाढलेली लांबी, आकार आणि उंची याचा प्राथमिक अंदाज घ्यावा. जिथून नख्या कापायच्या, त्यावर रेघ ओढून घ्यावी.
 - जिभाळाच्या भागावर कोणत्याही प्रकारची इजा होणार नाही याची काळजी घेऊन खुरे कापावीत आणि मग तासून घ्यावीत. खूर कापणी नेहमी अनुभवी व तज्ज्ञ व्यक्तीकडूनच करून घ्यावी.
 - गोठ्यातील लंगडणाच्या गाई ओळखून त्यांच्यावर त्वरित उपचार करावेत. खुरांच्या आजाराचे योग्य वेळी निदान करून त्यावर वेळीच उपचार केल्यास दूध उत्पादनामध्ये मोठा बदल घडून येतो.
 - गोठ्यामधील काम करणाऱ्यांना खुरांच्या आजारांची प्राथमिक माहिती असणे अत्यंत आवश्यक आहे.
 - एखादी गाय, जनावर लंगडत असल्यास त्याच्याकडे दुर्लक्ष न करता पशुवैद्यकाच्या निर्दर्शनास आणून द्यावे. त्यांच्या सल्ल्यानेच उपचार करावेत.
 - खुरांच्या आजाराचे योग्य वेळी निदान न झाल्यास त्याचे रूपांतर प्रदीर्घ आजारामध्ये होते. त्यामुळे औषधोपचार करूनही जनावराची उत्पादन क्षमता लवकर पूर्ववत होत नाही.
- जनावरांची नियमित पशुवैद्यकाकडून तपासणी करून घ्यावी. गोठा स्वच्छ ठेवावा. खुरांची तपासणीही नियमित करावी.

* मार्गदर्शक *

 www.mafsu.in

 www.knpcvs.in

कर्नल प्रा. (डॉ.) ए. एम. पातुरकर
मा. कुलगुरु, मपमविवि, नागपुर

डॉ. एस. व्ही. उपाध्ये
अधिष्ठाता, पशुविज्ञान विद्याशाखा,
मपमविवि, नागपुर

डॉ. एन. व्ही. कुरकुरे
संचालक संशोधन,
मपमविवि, नागपुर

डॉ. ए. यु. भिकाने
संचालक विस्तार शिक्षण,
मपमविवि, नागपुर

डॉ. व्ही. डी. आहेर
सहयोगी अधिष्ठाता
क्रांनापापवैम, शिरवळ, जि. सातारा

* लेखक *

डॉ. व्ही. डी. आहेर

प्राध्यापक पशुशल्यक्रियाशास्त्र विभाग
क्रांनापापवैम, शिरवळ, जि. सातारा

* संकलन *

डॉ. स्मिता आर. कोल्हे

संशोधन प्रकल्प प्रमुख, पशुवैद्यकीय व पशुसंवर्धन विस्तार शिक्षण विभाग
क्रांनापापवैम, शिरवळ, जि. सातारा